

רוני רייך

יהודה המכבי על כלי אמאיל מן המאה ה־16.

לחפש שבע פרמידות

קברי המכבים – סלע מחלוקת ראשון לפירוש ממצאים מחפירה ארכיאולוגית בארץ-ישראל

והשרידיים שראה על־פני השטח. פעם אחת בלבד חרג משיטתו וערך חפירה ארכיאולוגית, כדי לאשש אחת מהצעות הזיהוי הטופוגרפיות שלו. פירוש ממצאיה של חפירה זו הפך לסלע המחלוקת הראשון בין חוקרים בארץ-ישראל, בפירוש ממצאים שעלו בחפירה. בעיתון "לה־מוֹנֵד", באחד הימים בשנת 1863, למד גרן על הצעתו של הכומר עמנואל פורנר (Förner), כי את מודיעין, עירם של בני משפחת חשמונאי, יש לזהות בכפר הקטן אלמדיה, בתחום לוד – ולא בלטרון, כפי שהציע קודם לכן אדוארד רובינסון. ההצעה קסמה לו, ובמאי 1870 כיוון את סיורו לאזור. יתר על כן, גרן חש כי עלה סיכוי חדש לגלות בשטח את מערכת הקברים המפוארת אשר ספר מכבים־א' (י"ג, כ"ה-ל') מדייק בתיאורה:

לחפור ולמצוא אתרים שקיומם ידוע מן המקורות הכתובים – היתה זו מטרה חשובה של המחקר הארכיאולוגי בארץ-ישראל מראשיתו. ארכיאולוגים נטו לכך מסיבות שונות. מקצתם – מסיבות דתיות – כדי למצוא סימוכין לנכונות הכתובים המקראיים. אחרים – משום שבאתרים כאלה רב הסיכוי למצוא ממצאים "מוזיאליים" או כתובות. אחד האתרים הראשונים, שהמחקר הארכיאולוגי יצא לגלותם, ואף נערכו לשם כך חפירות, הוא "קברי המכבים", הקשורים בשמו של ויקטור גֵרָן (Victor Guérin). עיקר פרסומו של גרן בא לו ממפעלו המדעי המונומנטלי – הסקר הגיאוגרפי המפורט של ארץ-ישראל, שערך בביקוריו בארץ בשנים 1852-1887. עיקר הסקר – בתיאור האתרים

היום כמעט שלא נותר בשיח' ע'רבאוי דבר מן השרידיים שתוארו פה. גרן שיער שכך יקרה: "אבוי! החורבה הזאת, אשר כה ייחלתי שארצי [צרפת] תרכוש אותה, סופה כנראה להיכחד!"

"וישלח שמעון ויקח את עצמות יונתן ויקברהו במודיעים עיר אבותיו... ויבן שמעון על קבר אביו ואחיו ויגביהו למראה באבן גזית מפנים ומאחור. ויעמד שבע פרמידות אשה לעומת אחותה לאב ולאם ולארבעת האחים. ולהן עשה מלאכת מחשבת ויעמד מסביב עמודים גדולים ויעש על העמודים חליצות לשם עולם, ועל יד החליצות – פיתוחי אוניות להראות לכל יורדי הים. זה הקבר אשר עשה במודיעים עד היום הזה". (וראה גם: קדמוניות י"ג, ר'ו.) עם בוקר הגיע גרן לח'רבת אליהוד, הסמוכה לכפר אלמדיה. כאן סקר בית-קברות עתיק, שבו מנה 24 קברים, המכונים בפי אנשי הס' ביבה בשם קבור אליהוד'. לאחר שלא מצא שרידי קברים בח'רבת אלחמאם הסמוכה, הגיע לוואלי שיח' ע'רְבָאוּי. כאן צדו עיניו שרידי מבנה מלבני מאורך (6.71 X 27.77 מ'), בנוי אבני גזית, שהיה צמוד לוואלי, והוא מכונה בפי המקומיים אללקעה (המצודה). מכאן – קצרה היתה הדרך לראות במבנה זה את שרידי קברי המכבים.

לאחר כחודש שב ובדק את המבנה. בירושלים, הודיע על תגליתו לקונסול הצרפתי, סינקביץ'. כאן התברר לו, כי גם הנספח למיסיון האנגלי בארץ – הד"ר סנדרצקי מחפש את קברי המכבים, ואף מציע לזוהתם בקברים שבח'רבת אליהוד. רווח לו משמע שהצעת הזיהוי שלו שונה, אך הבין כי עליו לפעול במהירות. ואמנם, לפני שעלה בידי מי מן האחרים לשקול את העניין, יצא לחפור באתר.⁵

גרן התרכז בחפירת חלקו המזרחי של המבנה, שם גילה חדר קבורה בנוי אבני גזית, מקורה בלוח אבן הנישא על גבי כרכוב מעוצב. היה זה רק חלק של חדר קבורה גדול יותר. החדר רוצף בפסיפס צבעוני. גרן גילה עניין מועט בלבד בממצאים בקבר; מעייניו היו נתונים לניסיון לאתר שבעה מקומות קבורה מקוריים, ולחי פוש עדויות לפירמידות על גבי הקבר והעמודים סביבו. לדידו, לוח האבן העליון היה מסותת כך בפניו העליונים, כדי לשמש בסיס לפירמידה שלא שרדה. שריד דומה, של פירמידה נוספת – לדבריו – מצא גם במרכז המבנה.

בין חורבות הבתים הסמוכים הצליח ללקט שברי עמודים, ורק תבליטי אניות לא הצליח למצוא. אך ממצאי החפירה סיפקו אותו, והוא השתכנע כי מצא את קב'י בית חשמונאי. את העצמות הספורות שמצא אסף בדחילו ורחימו, שהרי היו של לוחמי החופש הקדמונים... גם ק"ר קונְרְד, שסייר במקום מטעם הקרן הבריטית לחקר ארץ-ישראל (PEF), שב וטען⁶

ויבן שמעון על קבר אביו ואחיו ויגביהו למראה באבן גזית מפנים ומאחור. ויעמד שבע פרמידות אשה לעומת אחותה לאב ולאם ולארבעת האחים. ולהן עשה מלאכת מחשבת ויעמד מסביב עמודים גדולים ויעש על העמודים חליצות לשם עולם, ועל יד החליצות – פיתוחי אוניות להראות לכל יורדי הים.

מתחיהו החשמונאי קורא למרד במודיעין. ציור של נוסטב דורה חורבת הנגדי – שיח' ע'רְבָאוּי. האתר המשיען של הקברים האבודים של מתחיהו ובניו. ברוך גיאן

החפירה

"קברי המכבים המזוינים". אתר חציבה וקבורה ביזנטי, המוזהה אצל הדיוטות כאתר הקבורה החשמונאי. יצחק מובשוביץ

כי סנדרצקי – הוא שגילה את קברות המכי בים, אלא שגם הוא בלבד בין הקברים שבק' קונדר גם האשים את גרן כי שדד את הקברים ולא הותירם במצב הראוי לתקירה נוספת. גרן לא נשאר חייב: "...אני יכול לומר בפי דווש שערכתני את החפירה הזאת בקפדנות כמו דתית... אגב העבודה הזאת השנתתי היטב שלא יסיטו ולו אבן קטנה ביותר באתרה. במה שנוגע לאוצרות כביכול שסילקתי, הם מס' תכמים בסך הכל בחמש אבני פסיפס קטנות שהבאתי לצרפת בתור דוגמה, ובשלושה או ארבעה רסיסי עצם...".

אלא שהפרשה לא תמה. בשנת 1871 ערך במקום קלרמון-גאנו חפירת בדיקה, ובשובו לארץ ב'1874, מטעם ה-PEF, ביצע במקום חפירה מקיפה במשך שבוע ימים, וחשף את המבנה בשלמותו. דו"ח החפירה, בצירוף ב' קורת נוקבת על מסקנותיו של גרן, פורסם זמן רב אחר כך, אך אין ספק שנכתב מיד לאחר החפירה. זהו אולי דו"ח החפירה המפורט הראשון שנכתב בארץ-ישראל, והוא משקף את כושר ההבחנה הבלתי רגיל של קלרמון-גאנו. נוסף על תיאור השרידים האדריכליים, הצ' ליח להצביע על העובדה כי המבנה הנדון לא נבנה מלכתחילה כמקשה אחת, אלא שאפשר להבחין בו שלושה שלבי בנייה. בראשון היתה באתר מערת קברים תתי-קרקעית, ובה שלושה מקומות קבורה במקמרים (כדוגמתה גילה גם בשדה הקברים הסמוך בקבור אליהוד). מערה זו התמוטטה. קרקעיתה, על שקתות הקבורה שבה, שולבה בשלב השני במבנה מלבני, בנוי אבני גזית – הוא החלק המזרחי של המבנה החדון. פתח המערה עוצב מחדש בבנייה, וקורה בקשת בנויה. שלושת מקומות הקבורה שופצו ורוצפו בפסיפס. בשוקת הקבורה המזרחית מצא קלרמון-גאנו את הראיה המשכנעת ביותר לתאריכו המאוחר של המבנה: דגם צלב בפי-סיפס הצבעוני, המאחר את המבנה לפחות למאה ה-5 לספירה. קלרמון-גאנו מסכם, אפוא, ואומר, כי השאלה – אם לפני בניית המב' ניס היה במקום מבנה הקבר של המכבים – נשארה תלויה ועומדת, שכן השרידים האר' כיאולוגיים אינם מוכיחים זאת; לדידו, רק כתובת, שבר תבליט או פרט אדריכלי, עשויים להעיד על כך. הוא לא הוציא מכלל חשבון את אפשרות גילום בעתיד, שכן מאוזוליאום כזה ודאי פורק בעבר ובאבניו נעשה שימוש חוזר במבנה הנדון, בוואלי הסמוך ואולי אף במבנים בלוד וברמלה הסמוכות.

אותו, קלרמון-גאנו, לעומתו, מקשה גם כאן: אם הנוצרים העריצו, בטעות, את המכבים, היו עלולים לטעות גם בזיהוי מקום קברם. היום כמעט שלא נותר בשיח' ע'רבאוי (הוא חורבת הגרדי, נ'צ 1496/1491) דבר מן השרי' דים שתוארו לעיל. גרן שיער שכך יקרה: "אבוי! החורבה הזאת, אשר כה ייחלתי שארצי [צרפת] תרכוש אותה, סופה כנראה להיכחד!"

הערות

- גרן ו', תיאור גיאוגרפי, היסטורי וארכיאולוגי של ארץ-ישראל, כרך ה', (תרגום: ח' ב'נעמרם, ע'פ פריס, 1875) (תשס"ד), יד ב'רצבי, עמ' 276-275, 280.
- מנוס'ה' אלו הם כלי נשקו של החייל. התרגום של כהנא ע"פ שמואל-ב', ב', כ"א.
- אלה הם הקברים הידועים כיום בציבור בשם "קברי המכבים". אין כל ממש ביהיה זה שכן טיפוס זה של קברים מתוארך לתקופה הרומית המאוחרת.
- Sandreczki Ch., The Rock Tombs of el Medyeh PEFQSt (1870), pp. 245-251, 390.
- גרן (לעיל, הערה 1), עמ' 288-291.
- Conder C.R. Reports, PEFQSt (1873), pp. 93-96.
- Tyrwhitt Drake's Report, PEFQSt (1874), p. 78.
- גרן (לעיל, הערה 1), עמ' 291-295.
- CLermont-Ganneau, C. Archaeological Researches in Palestine (1899), London, pp. 358-378.
- גרן (לעיל, הערה 1), כרך ו' (ע"פ: פריס, 1880) (תשס"ח), עמ' 30-37.

דוחו של קלרמון-גאנו לא נתפרסם אז עדיין, אך את עיקר טענותיו הביע בפני גרן במכתב, ראה: גרן, (לעיל, הערה 1), כרך ה', עמ' 292.

ו' רייך – ארכיאולוג, רשות העתיקות

גרן שב למקום פעם נוספת⁸. הוא הודה שטעה במניין חדרי הקבורה: לא שבעה כי אם ארבעה, כדעת יריבו החדש, אלא שהם אכן מחזיקים שבעה מקומות קבורה – שלושה – בחדר המזרחי, כדעת קלרמון-גאנו, שניים – במ' ערבי, וקבר אחד בכל אחד משני חדרי הקבורה שבתוך. נשאר לתרץ את עניין הצלב הע' שוי פסיפס. גרן העלה תירוץ מעניין: בתקופה הביזנטית (המאה ה'4), מוסר אבזוויס ב"אר' נומסטיקון" שלו, כי "מודיעים – כפר גדול אצל לוד, משם היו המקבים, אשר גם מצבתם מראים עד היום". והעיר על פסקה זו, באותם ימים, היירונימוס: "מתמלא אני ד"י כיצד מר' איים את שרידיהם באנטיוכיה ועל פי איזה עד נאמן האמינו בזה?". גרן קפץ על כך כמוצא שלל רב. הנה היירונימוס, בתקופה הביזנטית, התבלבל, מפני שלא הבחין בין שתי משפ' חות של גיבורים מתקופת מרד החשמונאים. האחת – של החשמונאים עצמם; השנייה – הדמויות של חנה ושבעת בניה שמתו על ק' דוש השם, משפחה שהכנסייה הנוצרית כיבדה בבניית אתר זכרון לכבודה באנטיוכיה. אם היירונימוס טעה, טוען גרן, לא מן הנמנע כי טעו גם נוצרים אחרים בימיו; ייתכן כי משפחת חשמונאי זכתה להערצת הציבור גם בתקופה הביזנטית, תקופה שבה הוסף הפסיפס והצלב. גרן אף מציין בסיפוק כי הצלב הזה, לא רק שאינו מבטל את זיהויו, אלא דווקא מחזק